

УДК 341.23

Катерина Василенко,*здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ*

ПРО ДЕЯКІ ЗМІСТОВІ ЕЛЕМЕНТИ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ У ВИПРАВНИХ КОЛОНИЯХ СЕРЕДЬНОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ

У статті здійснено аналіз змісту соціально-виховної роботи із засудженими у виправних колоніях України середнього рівня безпеки, а також встановлено основні проблемні моменти її реалізації в кримінально-виконавчій діяльності та розроблено авторські шляхи їх вирішення по суті.

Ключові слова: соціально-виховна робота, виправна колонія середнього рівня безпеки, засуджений, позбавлення волі, персонал виправної колонії, кримінально-виконавча діяльність, основні засоби виправлення та ресоціалізації засуджених.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, однією з обставин, що негативно впливає на рівень ефективності реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства України та водночас є умовою, яка сприяє вчиненню рецидивних злочинів у ході відбування покарання у вигляді позбавлення волі, є належна організація соціально-виховної роботи із засудженими у виправних колоніях [1, с. 128–129]. Особливо гострою ця проблема є для виправних колоній середнього рівня безпеки, у яких відбувають покарання більшість засуджених до позбавлення волі (щорічно майже 60% у загальній структурі цих осіб) [2], а також вчиняються 56% усіх злочинів, що реєструються в усіх кримінально-виконавчих установах закритого типу за цей же період [3, с. 64]. При цьому більше 70% засуджених тримаються у виправних колоніях середнього рівня безпеки для неодноразово судимих осіб (зокрема, станом на 31 грудня 2016 р. в 32 таких кримінально-виконавчих установах відбували покарання у вигляді позбавлення волі 18 тис. засуджених із 44 тис. осіб, які тримались у всіх виправних і виховних колоніях, а також у виправних центрах) [2].

Серед основних проблем, які визначають сучасний стан соціально-виховної роботи із засудженими у виправних колоніях України середнього рівня безпеки, як встановлено в ході нашого дослідження, привертають увагу ті, що пов'язані з неналежним нормативно-правовим забезпеченням зазначеного виду кримінально-виконавчої діяльності, із застосуванням застарілих і малоефективних у технологічному аспекті форм, методів та засобів впливу на засуджених, з низьким рівнем її взаємозв'язку, взаємодії та взаємообумовленості з іншими основними засобами виправлення й ресоціалізації засудженими, а також із відсутністю дієвого державного та громадського контролю в цьому напрямі.

Стан дослідження. Не досить продуктивно в зазначеному контексті, особливо з огляду на останні реформи Державної кримінально-виконавчої служби України, проводяться наукові

розробки з окресленої тематики, хоча відповідне методологічне підґрунтя із цього питання в Україні та за кордоном створено. Серед робіт вітчизняних учених, які в той чи інших час займалися висвітленням питань соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі, можна виокремити праці К.А. Автухова, В.А. Бадири, О.М. Бандурки, О.В. Беци, І.Г. Богатирьова, В.В. Василевича, А.П. Геля, Т.А. Денисової, О.М. Джужи, А.В. Кирилюка, П.П. Козлова, О.Г. Колба, І.М. Копотуна, В.Я. Конопельського, В.А. Львовичкіна, О.В. Лисодеда, С.М. Лукашевича, В.О. Меркулової, О.І. Осауленка, Б.М. Панасюка, М.С. Пузирьова, Г.О. Радова, В.М. Синьова, О.П. Северова, А.Х. Степанюка, О.О. Стулова, О.В. Ткачова, В.М. Трубникова, С.Я. Фаренюка, С.І. Халимона, Ю.В. Шинкарьова, О.О. Шкути, І.С. Яковець та інших.

Серед зарубіжних фахівців проблеми соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі досліджували такі науковці, як Г.А. Аванесов, І.С. Аліхаджієва, М.А. Беляєв, А.В. Бриліантов, В.В. Виноградов, В.Г. Деев, В.К. Дуюнов, С.І. Дементьев, В.Я. Зирянов, С.М. Зубарев, А.І. Зубков, В.Я. Квашич, В.М. Калінін, О.І. Коробасєв, В.М. Кудрявцев, Р.С. Маковик, Т.Ф. Міняєва, А.С. Міхлін, М.П. Мелентьев, І.С. Ной, В.Ф. Пірожекков, М.Г. Прокопов, А.А. Рябінін, М.С. Рибак, М.А. Стручков, В.І. Селіверстов, Ф.Р. Сундуров, Є.Г. Самовічев, З.М. Сайфудінов, М.О. Трясоумов, Г.А. Туманов, Ю.М. Ткачевський, Ю.Б. Утевський, В.Г. Усс, Ф.Х. Хаткова, Г.Ф. Хохреков, І.В. Шмаров, Є.Г. Ширвіндт, О.М. Яковлев та інші.

Водночас ні в Україні, ні за її межами досі на монографічному рівні не вивчалися питання, що склали зміст предмета нашого дослідження, що є важливим з огляду на вдосконалення правових засад кримінально-виконавчої діяльності та правового механізму боротьби з рецидивною злочинністю. Саме це зумовило вибір об'єкта, мети й завдань розвідки.

Метою статті є аналіз змістових елементів соціально-виховної роботи із засудженими у виправних колоніях середнього рівня безпеки.

Виклад основного матеріалу. У системі засобів виправлення й ресоціалізації засуджених, урегульованих чинним кримінально-виконавчим законодавством, одне з визначальних місць посідає соціально-виховна робота. Зазначений напрям діяльності спрямований на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, недопущення правового нігілізму серед засуджених та інших загальноприйнятих у суспільстві норм поведінки, підвищення їх загальноосвітнього й культурного рівнів [4].

У науці кримінально-виконавчого права висловлюється цілком слушна позиція, що соціально-виховна робота у виправних колоніях має бути спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до зайняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів і галузевих нормативно-правових актів під час відбування покарання та формування на її основі законслухняної поведінки в колонії й за її межами. Саме соціально-виховна робота із засудженими є основним чинником щодо їх виправлення та ресоціалізації, передбачає комплекс заходів і норм поведінки, обов'язкових для засуджених. Водночас вона забезпечує корисну зайнятість засуджених, розвиток у них творчих здібностей і професійних навичок, формує правову й моральну поведінку в колонії та за її межами, створює умови збереження соціальних зв'язків із родичами й близькими, сприяє соціальній адаптації та процесу підготовки до звільнення тощо [5].

Однак, як встановлено в ході дослідження, аналіз відповідних положень Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) дає підстави стверджувати про недосконалість правового регулювання зазначеної проблематики, що лише негативно впливає на практику реалізації існуючих нормативних положень. І це при тому, що участь засуджених у виховних заходах, які проводяться у виправних колоніях середнього рівня безпеки, враховується під час визначення ступеня їх виправлення, а також у ході застосування заходів заохочення й стягнення та, як наслідок, надання можливості реалізації засудженими своїх законних інтересів.

Як показує практика, здебільшого саме розпорядком дня цих установ виконання покарань врегулюються питання щодо організації й проведення виховних заходів на території тієї чи іншої колонії, при цьому безпосередня участь у них засуджених є обов'язковою. З метою планової корекції та стимулювання правослухняної поведінки засуджених затверджуються відповідні програми диференційованого виховного впливу на засуджених. При цьому обов'язково враховуються поведінка, психічний стан і ступені соціальної занедбаності засуджених.

З огляду на це досить важливо з'ясувати суть і зміст соціально-виховної роботи серед засуджених. Відповідно до ч. 3 ст. 6 КВК України соціально-виховна робота в установах виконання покарань є одним з основних засобів виправлення й ресоціалізації засуджених. КВК України визначає соціально-виховну роботу як цілеспрямовану діяльність персоналу органів та установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення й ресоціалізації засуджених [6]. Варто зазначити, що складовою частиною соціально-виховної роботи є також психологічна робота, яка перебуває в нерозривному взаємозв'язку та є складником усього виховного процесу.

Як показують результати нашого наукового пошуку, уперше термін «соціально-виховна робота із засудженими» з'явився в тексті чинного КВК України, натомість у виправно-трудовавому законодавстві 1961 р. використовувався термін «політико-виховна робота» [7], який у подальшому, у грудні 1992 р., трансформувалася у «виховну роботу». У чинному КВК України підходи дещо змінились, у ньому під соціально-виховною роботою розуміється цілеспрямована діяльність персоналу органів та установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення й ресоціалізації засуджених [6]. Однак імплементації положень кримінально-виконавчого законодавства перетворились на один із засобів виправлення й ресоціалізації, хоча первинно останній називався як засіб винятково соціально-виховної роботи. Як слушно зауважили у зв'язку із цим І.Г. Богатирьов, С.В. Лучко та М.С. Пузирьов, поява нового поняття «соціально-виховна робота» в кримінально-виконавчому законодавстві, безумовно, була пов'язана з необхідністю реформування пенітенціарної системи в Україні, спрямованої на гуманізацію й соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародно-правових норм у сфері прав і свобод людини, встановлення системи соціальних і правових гарантій, що забезпечують правовий статус засуджених, узгодження порядку та умов відбування покарання із загальновизнаними міжнародними стандартами [8, с. 35].

Проте проведений аналіз вищевказаних документів дає змогу констатувати, що основною метою було саме по собі включення до тексту КВК України поняття «соціально-виховна робота», при цьому чітке визначення його змісту відходило на другий план. Саме тому основною відмінністю чинного КВК України від попередніх спроб правового врегулювання розглядуваної сфери діяльності органів та установ виконання покарань фактично є закріплення лише загального визначення соціально-виховної роботи, оскільки цілі й завдання як політико-виховної чи виховної, так і соціально-виховної роботи, незважаючи на відмінності в назві, є тотожними.

Таким чином, у виховному процесі із засудженими у виправних колоніях середнього рівня безпеки можна виокремити такі складники:

а) соціальну роботу (надання засудженим допомоги в розв'язанні соціальних проблем,

сприяння поновленню й розвитку соціально корисних зв'язків та реінтеграція їх у суспільство);

б) виховну роботу (вплив на духовний і фізичний розвиток засуджених, корекція їх поведінки з метою досягнення позитивних змін особистості; це засіб духовного впливу на особистість засудженого, поновлення або прищеплювання навичок правильної орієнтації в системі моральних цінностей, загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві);

в) психологічну роботу (надання засудженим психологічної допомоги, зниження психотравмуючого впливу умов позбавлення волі на особистість).

У широкому значенні соціальна робота в установах виконання покарань, у тому числі виправних колоніях середнього рівня безпеки, розуміється як допомога у вирішенні соціально корисних завдань, що стоять перед засудженими, а у вузькому – як діяльність інституту соціальних працівників, свого роду «провідників», консультантів, які допомагають засудженим обрати й реалізувати оптимальний шлях досягнення своїх соціально корисних цілей [9, с. 97]. У свою чергу С.А. Ветюшкін вважає, що сутність соціальної роботи в пенітенціарній установі полягає в організації комплексу психолого-педагогічних заходів, спрямованих на вирішення проблеми соціалізації особистості засудженого, у вихованні в нього соціально цінних властивостей, які дадуть йому змогу нормально існувати як у виправній колонії, так і за її межами [10, с. 52].

О.О. Лук'янчук, досліджуючи правові й організаційні аспекти соціальної роботи із засудженими, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, соціальну допомогу засудженим визначає в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні це сукупність організаційно-правових, соціально-економічних та ідеологічних заходів, спрямованих на створення умов, що сприяють включенню засуджених у нормальну життєдіяльність на волі після відбуття покарання, а у вузькому – система організаційно-правових, соціально-економічних та ідеологічних заходів, що реалізуються учасниками кримінально-виконавчих правовідносин, спрямованих на створення передумов для виправного процесу й надання матеріальної та іншої соціальної підтримки засудженим, які її потребують [11, с. 48–52].

Відповідно до ч. 3 ст. 123 КВК України розпорядком дня установ виконання покарань передбачаються виховні заходи, участь у яких для засуджених є обов'язковою. Окрім цього, в установах виконання покарань для засуджених можуть організовуватись гуртки соціально корисної спрямованості, порядок та організація роботи яких визначаються адміністрацією установи [6]. Саме тому в доктрині кримінально-виконавчого права цілком слушна позиція щодо того, що соціальна робота, вирішуючи проблеми засуджених, постійно й систематично узгоджує поведінку засуджених із встановленими в установах виконання покарань вимогами, тим

самим змінює, виправляє її, впливає через формальну сторону поведінки на її зміст [4, с. 39].

Окрім такого безпосереднього впливу, соціальна робота опосередковано впливає на процес виховання засуджених і впорядковує його в умовах виправної колонії. Таким чином, зміна поведінки особистості засудженого є двоєдиним результатом соціальної й виховної роботи, які здійснюються в межах кримінально-виконавчого законодавства України.

Курс України на євроінтеграцію передбачає створення в органах та установах Міністерства юстиції України належних умов для відбування покарання засудженими особами, надання їм допомоги в адаптації й переході до нового способу життя з метою не втратити соціальні зв'язки, отримати освіту, набути нову професію та бути готовими до адаптації на свободі після звільнення.

Сучасна світова доктрина кримінально-виконавчого права, ґрунтуючись на принципах гуманізації, демократизації й соціальної переорієнтації пенітенціарного процесу, по-новому визначає соціально-виховну роботу із засудженими – як один із провідних засобів досягнення мети виправлення й ресоціалізації засуджених та інтеграції в суспільство після звільнення.

Саме тому серед мети й завдань кримінально-виконавчого законодавства України, його дії в просторі й часі, підстав і принципів виконання та відбування покарань чільне місце належить основним засобам виправлення й ресоціалізації засуджених. При цьому важливим прикладним аспектом їх застосування, на нашу думку, є те, що всі вони мають застосовуватись, як зазначено в ст. 6 КВК України, з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки й мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання. Порядком та умови проведення у виправних колоніях соціально-виховної роботи із засудженими є одним із найважливіших напрямів розвитку сучасної кримінально-виконавчої політики України, який потребує відповідного наукового осмислення й нормативно-правового забезпечення [12, с. 50–60]. При цьому, як показує практика, соціально-виховну роботу в колоніях проводить не лише персонал відділу соціально-виховної та психологічної роботи, а й увесь персонал виправної колонії. Тому варто підтримати позицію тих учених, які вважають, що підготовку персоналу до соціально-виховної роботи із засудженими необхідно визнати як актуальну проблему сьогодення, необхідність вирішення якої підсилюється також тим, що сьогодні у виправних колоніях 80% персоналу відділу соціально-виховної та психологічної роботи мають юридичну, а не педагогічну чи психологічну освіту [13, с. 4].

Сучасні погляди на соціально-виховну роботу із засудженими у виправних колоніях відображені в наукових працях із різних галузей знань (права, психології, педагогіки). При цьому складність реалізації наведених завдань зумовлена наявністю встановлених законом обмежень прав і свобод засуджених у період

відбування покарання, а також потребою у відтворенні в умовах позбавлення волі елементів звичайного способу життя, що дає змогу підвищити рівень ресоціалізації особи в подальшому з огляду на те, що ефективність виправлення й ресоціалізації засуджених, відчуття ними власної людської гідності прямо залежить від якості відтворення в період ізоляції умов життя особи в суспільстві.

Саме тому належна й ефективна організація та зміст соціально-виховної роботи у виправних колоніях середнього рівня безпеки, її нормативно-правове забезпечення має полегшити вирішення цих проблем, сприяти більш ефективному виправленню й ресоціалізації засуджених, їх адаптації в суспільстві після звільнення від відбування покарання. З огляду на це можна констатувати, що зміст соціально-виховної роботи із засудженими – це заснована на моральних принципах, нормативно врегульована діяльність персоналу органів та установ виконання покарань, що спрямована на формування позитивних якостей засудженого шляхом здійснення виховного й психологічного впливу на поведінку засудженого з обов'язковою участю громадськості, у тому числі релігійної спільноти.

Реалізація Міністерством юстиції України такої роботи регламентується Конституцією України, нормами кримінально-виконавчого та іншого законодавства України, положеннями низки міжнародно-правових актів.

Водночас визнаючи, що соціально-виховна робота як засіб виправлення й ресоціалізації засуджених пройшла складний і суперечливий шлях розвитку в історії вітчизняного та зарубіжного кримінально-виконавчого (пенітенціарного) законодавства, який розпочався з появою християнської релігії з притаманною їй гуманною філософією, на підставі аналізу наявних у сучасній науці кримінально-виконавчого права України джерел із питань соціально-виховної роботи із засудженими у виправних колоніях середнього рівня безпеки можна виділити низку проблем, що залишаються недостатньо дослідженими, а саме такі:

а) місце й роль, а також взаємозв'язок і взаємозалежність соціально-виховної роботи в системі основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених у виправних колоніях середнього рівня безпеки України;

б) ефективність впливу диференційовано-індивідуального підходу до соціально-виховної роботи в системі основних засобів виправлення й ресоціалізації засуджених у зазначених виправних колоніях;

в) відсутність законодавчо визначеної та науково обґрунтованої моделі критеріїв і показників оцінювання ступеня виправлення як ключової категорії соціально-виховної роботи в системі основних засобів виправлення й ресоціалізації засуджених тощо.

Саме недостатнє наукове забезпечення якості нормативно-правової бази здійснення соціально-виховної роботи в системі основних засобів виправлення й ресоціалізації засуджених у виправних колоніях середнього рівня безпеки, як показали результати нашого дослідження,

перешкоджає формуванню системного уявлення про цей інститут та виявленню його значення в процесі виправлення й ресоціалізації засуджених.

Висновки

Таким чином, важливим завданням для практичної реалізації нормативно визначеної мети соціально-виховними засобами є визначення сутності та розкриття змісту соціально-виховної роботи в системі основних засобів виправлення й ресоціалізації засуджених у виправних колоніях. Відповідно до ст. 123 КВК України соціально-виховна робота – це цілеспрямована діяльність персоналу органів та установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення й ресоціалізації засуджених [6, с. 4]. Соціально-виховна робота також спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього й культурного рівнів. Крім цього, участь засуджених у виховних заходах, які проводяться в колоніях, враховується під час визначення ступеня їх виправлення, а також під час застосування заходів заохочення й стягнення. Водночас розпорядком дня колоній можуть бути передбачені виховні заходи, участь у яких для засуджених є обов'язковою.

Список використаних джерел:

1. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : [посібник] / за ред. О.М. Джужи. – К. : НАВС, 2013. – 620 с.
2. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України (станом на 31 грудня 2016 р.) // Офіційний веб-сайт Державної пенітенціарної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/>.
3. Правові засади діяльності прокуратури України у сфері виконання покарань : [навч. посібник] / [Є.В. Дудко, І.О. Колб, А.В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О.М. Джужи та О.Г. Колба. – К. : Кондор, 2016. – 240 с.
4. Курс кримінально-виконавчого права України: Загальна та Особлива частини : [навч. посібник] / [О.М. Джужа, В.О. Корчинський, С.Я. Фаренюк, В.Б. Василець] ; за заг. ред. О.М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 304 с.
5. Організаційно-правові засади діяльності державної пенітенціарної служби України в установах виконання покарань : [навч. посібник] / [К.А. Автухов, І.С. Яковець] ; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х. : Право, 2013. – 160 с.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.
7. Про затвердження Виправно-трудового кодексу Української РСР : Закон Української РСР від 23 грудня 1970 р. № 3325-07 // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1971. – № 1. – Ст. 6.
8. Соціальна робота із засудженими в Україні : [навч. посібник] / [І.Г. Богатирьов, С.В. Лучко,

М.С. Пузирьов] ; за заг. ред. І.Г. Богатирьова. – К. : ВД «Дакор», 2013. – 200 с.

9. Багреева Е.Г. Субкультура осужденных и их ресоциализация : [монография] / Е.Г. Багреева. – М. : ВНИИ МВД РФ, 2001. – 164 с.

10. Ветошкин С.А. Педагогическая сущность социальной работы в пенитенциарном учреждении / С.А. Ветошкин // Социальная работа в УИС: концепции и перспективы развития : матер. Междунар. науч.-практ. конф. – Рязань : Акад. права и упр. Минюста России, 2003. – С. 52.

11. Лукьянчук Е.О. Правовые и организационные

аспекты социальной работы с осужденными, отбывающими наказание в виде лишения свободы : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Е.О. Лукьянчук. – Вологда, 2007. – 198 с.

12. Сучасна кримінально-виконавча політика України : [монографія] / [О.Г. Колб, В.П. Захаров, В.В. Кондратишина та ін.] ; за заг. ред. О.Г. Колба. – 2-ге вид., випр. і перероб. – Луцьк : ПП В.П. Іванюк, 2008. – 210 с.

13. Богатирьов І.Г. Особливості підготовки фахівців для пенітенціарної системи України / І.Г. Богатирьов // Вища школа. – 2002. – № 2–3. – С. 65–72.

В статье проведен анализ содержания социально-воспитательной работы с осужденными в исправительных колониях Украины среднего уровня безопасности, а также установлены основные проблемные моменты ее реализации в уголовно-исполнительной деятельности и разработаны авторские пути их решения по существу.

Ключевые слова: социально-воспитательная работа, исправительная колония среднего уровня безопасности, осужденный, лишение свободы, персонал исправительной колонии, уголовно-исполнительная деятельность, основные средства исправления и ресоциализации осужденных.

The article analyzes the content of social and educational work with convicts in the correctional colonies of Ukraine of medium security level, as well as the main problem moments of its implementation in the criminal executive activity and author's ways of solving them on the merits.

Key words: social and educational work, penitentiary medium security level, condemned, imprisonment, penitentiary staff, penal activities, main means of correction and resocialization.

